

Голові разової спеціалізованої вченої ради
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(вулиця Січових Стрільців, 52А, м. Київ, 04053)

доктору психологічних наук, професору
Олександрі Вікторівні БРЮХОВЕЦЬКІЙ

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора психологічних наук, професора,
завідувача кафедри практичної психології та соціальної роботи
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
Завацької Наталії Євгенівни
на дисертацію Зікєєва Дмитра Євгенійовича
«Психологічні умови формування метакомунікації менеджерів
міжнародної компанії», подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософії у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки
за спеціальністю 053 Психологія**

Актуальність обраної проблематики виконаної роботи та її зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Сучасне професійне середовище характеризується зростанням складності комунікативних процесів, зумовленим двома паралельними тенденціями: мультикультурністю робочих команд та інтеграцією штучного інтелекту в повсякденну управлінську практику. В обох контекстах фахівцям недостатньо володіти комунікативними навичками – виникає потреба усвідомлювати, рефлексувати та коригувати сам процес комунікації, тобто виходити на метарівень взаємодії. Для українського професійного середовища ця проблематика є особливо актуальною: умови воєнного стану прискорили інтеграцію вітчизняних фахівців у міжнародні команди, перехід на гібридні та віддалені формати роботи, а перспективи повоєнного відновлення за участю міжнародних партнерів підсилюють потребу у здатності до метакомунікації як професійно значущій характеристиці менеджера.

Метакомунікація, як здатність особистості усвідомлювати, рефлексувати та коригувати процес комунікативної взаємодії, є порівняно новим об'єктом психологічного дослідження, що не набув достатнього висвітлення в організаційній психології. Попри наявність зарубіжних досліджень окремих аспектів метакомунікації, психологічні умови її формування у менеджерів міжнародних компаній досі не вивчалися як самостійний предмет. Також відсутній валідний діагностичний інструментарій для вимірювання здатності до метакомунікації у міжособистісному контексті та у контексті взаємодії з ІІІ. Відтак обрана тема дисертаційного дослідження відповідає актуальним потребам розвитку організаційної психології на перетині міжкультурної комунікації та взаємодії з ІІІ і має значний потенціал для практичного застосування в умовах інтернаціоналізації українського професійного середовища. Її наукова новизна, теоретична обґрунтованість і практична цінність не викликають сумнівів.

Дисертаційне дослідження виконане упродовж 2022–2026 рр. у межах науково-дослідних робіт кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України «Особистісний розвиток та психологічна допомога в сучасних умовах» (державний реєстраційний номер 0117U002377) та «Соціально-психологічний супровід становлення фахівців у кризових та посткризових умовах» (державний реєстраційний номер 0123U105116).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційна робота вирізняється логічною побудовою, переконливою аргументацією та послідовністю дослідницьких процедур на усіх етапах роботи відповідно до мети та визначених завдань. Структура дисертації включає анотацію (українською та англійською мовами), вступ, три розділи з висновками до кожного, загальні висновки, список використаних джерел і додатки.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання дослідження, окреслено наукову новизну, теоретичне та

практичне значення результатів, а також наведено дані щодо апробації напрацьовань дисертації.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження психологічних умов формування метакомунікації менеджерів міжнародної компанії» визначено зміст, структуру, психологічні умови формування метакомунікації менеджерів міжнародної компанії та обґрунтовано відповідну теоретичну модель. Зокрема, систематизовано сім підходів до вивчення цього феномену (кібернетичний, прагматичний, лінгвістичний, процесуально-динамічний, конститутивний, комп'ютерно-орієнтований, екофасилітативний) та виділено чотири змістовні зсуви в розвитку уявлень про метакомунікацію. Д. Є. Зікєєв обґрунтовує модель метакомунікації, що інтегрує чотири виміри: метакомунікативність як властивість, здатність до метакомунікації, метакомунікативний процес і метакомунікативну компетентність. Фокус дисертаційного дослідження – на здатності до метакомунікації, що операціоналізовано у п'яти вимірах: імпліцитна чутливість, рефлексивний моніторинг, експліцитна метакомунікація (міжособистісний контекст), рефлексивна інтерналізація, процесуальна метакомунікація (контекст взаємодії з ІІІ).

В розробленій дисертантом теоретичній моделі психологічних умов формування метакомунікації менеджерів міжнародної компанії умови організовано в три контури (індивідуально-психологічний, організаційно-психологічний, технологічний) та доповнено соціально-демографічними характеристиками. Типологічний простір моделі представлено типами метакомунікації та типами умов її формування. Модель розширена від міжособистісної метакомунікації до метакомунікації з ІІІ через концепцію перехідного простору HUMAI. Обґрунтовано, що контекст міжнародного менеджменту зумовлює потребу в здатності до метакомунікації як професійній характеристиці менеджера, а менеджер за змістом діяльності виступає фасилітатором комунікативних процесів.

У другому розділі «Організація дослідження та розробка білінгвального діагностичного комплексу» сформовано психодіагностичний комплекс українською та англійською мовами, що операціоналізує теоретичну модель

дослідження та включає авторські інструменти: Шкалу метакомунікації (MCS-17); Шкалу метакомунікації у взаємодії «Людина – ШІ» (HUMAI-MCS); Анкету досвіду взаємодії з ШІ (AI-IEQ). Дисертантом також здійснено крос-культурну адаптацію Шкали міжкультурної ефективності IES-UA-14. Для операціоналізації індивідуально-психологічних і організаційно-психологічних умов використано стандартизовані методики в україномовних адаптаціях і оригінальних англomовних версіях. Обсяг вибірки є достатнім для вирішення поставлених завдань: загальна кількість учасників дослідження 465 осіб, в основному етапі взяли участь 295 осіб.

У третьому розділі «Емпіричне дослідження психологічних умов формування метакомунікації менеджерів міжнародної компанії: результати та методичні рекомендації» встановлено, що менеджери з міжнародним досвідом вирізняються вищим когнітивним культурним інтелектом, комунікативною впевненістю, професійною самоефективністю, рефлексивною інтерналізацією та ШІ-досвідом. Розроблено типологію метакомунікації у складі чотирьох типів (міжособистісно орієнтований 23,05%; інтегрований 28,81%; пасивний 17,29%; ШІ-орієнтований 30,85%). Виділено чотири латентні фактори індивідуально-психологічних умов формування метакомунікації (63,7% дисперсії): психологічна стійкість, міжкультурна спроможність, відкритість і активність, просоціальна спрямованість. Встановлено різні конфігурації предикторів: здатність до міжособистісної метакомунікації ($R^2 = 0,423$) пов'язана переважно з індивідуально-психологічними характеристиками; здатність до метакомунікації з ШІ ($R^2 = 0,343$) – з ШІ-досвідом і міжкультурною спроможністю. Визначено чотири типи психологічних умов формування метакомунікації – базові (24,4%), помірні з ШІ– (27,1%), помірні з ШІ+ (26,8%), комплексні (21,7%) та підтверджено їхній значущий зв'язок із типами метакомунікації ($\chi^2 = 97,009$; $p < 0,001$).

Розроблено методичні рекомендації, що включають матрицю переходів у просторі формування метакомунікації (представлена 4 типами метакомунікації та 4 конфігураціями психологічних умов, що позначають позиції фахівця), та систему з 12 промптів для використання ШІ як рефлексивного середовища метакомунікативної практики.

Оцінка змісту дисертації та завершеності у цілому. Дисертація Д. Є. Зікєєва є цілісною та самостійно виконаною науковою роботою. Її зміст послідовно розкриває всі аспекти заявленої теми – від теоретичного осмислення феномену метакомунікації до розроблення діагностичного інструментарію, виявлення психологічних закономірностей та створення методичних рекомендацій. Сформульовані наукові положення, висновки та рекомендації логічно випливають із проведеного теоретичного аналізу та підтверджуються результатами емпіричного дослідження. Варто відзначити ретельне опрацювання значного обсягу англomовної наукової літератури (202 джерела англійською мовою з 261), що свідчить про обізнаність здобувача з актуальними світовими тенденціями у досліджуваній проблематиці.

Наукова новизна та достовірність наукових положень, обґрунтованих за результатами дослідження. Наукова новизна полягає в обґрунтуванні багатовимірної моделі метакомунікації та теоретичної моделі психологічних умов її формування, розробленні авторського білінгвального діагностичного комплексу, емпіричному підтвердженні двовимірної структури метакомунікативного простору та розробленні типологій метакомунікації і психологічних умов її формування. Вперше встановлено різні конфігурації предикторів для міжособистісного виміру та виміру взаємодії з ІШ, виявлено різноспрямований зв'язок інтолерантності до невизначеності з обома вимірами метакомунікації, встановлено роль ІШ-досвіду як додаткової умови формування метакомунікації, сформульовано авторські визначення ключових понять. Поглиблено уявлення про метакомунікацію як мультидисциплінарний феномен; удосконалено засоби психологічного дослідження через адаптацію Шкали міжкультурної ефективності IES-UA-14 та розроблення методичних рекомендацій. Достовірність наукових положень забезпечується методологічною обґрунтованістю вихідних теоретичних засад, репрезентативністю вибірки, психометричною перевіркою інструментарію на двох мовних підвибірках та адекватністю застосованих статистичних методів.

Значення отриманих дослідницьких результатів для науки і практики освітньої діяльності. Результати дисертаційного дослідження

Д. Є. Зікєєва мають значну теоретичну та практичну цінність. З теоретичної точки зору, обґрунтування багатовимірної моделі метакомунікації та моделі психологічних умов її формування розширює предметне поле організаційної психології на перетині міжкультурної комунікації та взаємодії з ІШ. З практичної точки зору, розроблений білінгвальний діагностичний комплекс (MCS-17, HUMAI-MCS, AI-IEQ, IES-UA-14), типологія метакомунікації з мішенями змінювання, матриця переходів і система промптів створюють дієвий інструментарій для організаційних психологів, HR-фахівців і консультантів. Отримані результати можуть бути використані в організаційному консультуванні, програмах підвищення кваліфікації менеджерів, навчальних курсах з організаційної психології та міжкультурного менеджменту, а також у розробленні програм професійного розвитку фахівців міжнародних компаній. Практична цінність результатів підтверджена довідками про впровадження.

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Обсяг і кількість опублікованих праць відповідають вимогам і свідчать про достатню апробацію основних положень дослідження. Зміст дисертації висвітлений у 13 публікаціях: 6 статей у фахових виданнях України, включених до переліку, затвердженого МОН України (з них 4 одноосібно та 2 у співавторстві), 7 публікацій (одноосібно) у збірниках матеріалів і тез науково-практичних конференцій. Зміст наведених публікацій демонструє достатню повноту висвітлення основних положень дисертаційного дослідження Д. Є. Зікєєва.

Відсутність (наявність) порушень академічної доброчесності. У ході аналізу дисертаційного дослідження порушень принципів академічної доброчесності не виявлено. У тексті роботи наявні належні бібліографічні посилання на використані джерела. Дотримання академічної доброчесності також підтверджується результатами перевірки рукопису Дмитра Євгенійовича Зікєєва в автоматизованій системі виявлення плагіату «Plagiarism».

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Оцінюючи загалом позитивно проведене дисертаційне дослідження та отримані

результати, вважаємо за доцільне окреслити деякі дискусійні моменти й висловити окремі зауваження та побажання щодо змісту роботи.

1. У теоретичному аналізі систематизовано підходи до метакомунікації в міжособистісному контексті та у взаємодії зі штучним інтелектом, при цьому одиницею аналізу виступає індивідуальна здатність суб'єкта. Перспективним вважаємо розширення аналізу на командний контекст, оскільки колективні метакомунікативні практики можуть мати власну динаміку та закономірності.

2. Отримані результати щодо різноспрямованого зв'язку інтолерантності до невизначеності з двома вимірами метакомунікації (від'ємний зі здатністю до міжособистісної метакомунікації за шкалою MCS-17 і позитивний зі здатністю до метакомунікації з ІІІ за шкалою HUMAI-MCS) мають значну теоретичну цінність. Разом із тим доцільним було б глибше розкрити психологічні механізми цього явища.

3. У дисертації сформовано білінгвальний психодіагностичний комплекс і здійснено порівняння психометричних характеристик на двох мовних підвибірках, що також відрізняються за віком, гендерним складом і освітою. Доцільним було б обговорити співвідношення мовного та соціально-демографічних чинників у виявлених відмінностях показників метакомунікації.

4. Процес розробки авторських шкал (MCS-17, HUMAI-MCS) описано з акцентом на психометричних процедурах. Водночас варто було б докладніше розкрити теоретичну логіку формулювання первинного пулу тверджень опитувальників.

Проте, зазначені побажання та зауваження не зменшують теоретичне, практичне значення проведеного дослідження, його цілісність і наукову новизну та можуть розглядатися як перспективні вектори подальших наукових розвідок.

Загальний висновок

Актуальність теми, самостійність та завершеність дисертаційного дослідження, наукова новизна, теоретичне та практичне значення отриманих результатів дають підстави для такого загального висновку. Дисертаційне дослідження Зікєєва Дмитра Євгенійовича на тему «Психологічні умови

формування метакомунікації менеджерів міжнародної компанії» виконано на належному науковому рівні, за змістом і рівнем відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, пп. 6, 7, 8, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), а його автор, Зікеєв Дмитро Євгенійович, заслуговує на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки.

Офіційний опонент:

**Заслужений діяч науки і техніки України,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології
та соціальної роботи, Східноукраїнського
національного університету
імені Володимира Даля**

Наталія ЗАВАЦЬКА

Підпис Наталії ЗАВАЦЬКОЇ засвідчую

Начальник відділу кадрів

Ольга КУРТОВА